

Yorum ve Sufi Yorum Perspektifinden Hz. Peygamber'in Ömrüne Yemin Edilmesi

Hamit Demir

0000-0002-5930-0249

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, Sivas, Türkiye

ror.org/04f81fm77

hamitdemir@cumhuriyet.edu.tr

Öz

Kur'ân-ı Kerîm'de bir şeye yemin edilmesi, yemin edilen şeyin önemini gösteren vahiy kaynaklı mühim bir üslup özelliğidir. Öneme istinaden zamanın kendisine yemin edildiği gibi ayrıca günün belli zaman dilimlerine yemin edildiği bilinmektedir. Söz gelimi geceye ve gündüze, tan yerine ve kuşluk vaktine, sabaha ve akşama yemin eden âyetler vardır. Mikro düzeyde günün belirli dönemlerine yemin eden âyetlerin yanı sıra makro düzeyde ezelden ebede bütün zamanların içinde yemin edilen hususi bir aralık vardır ki bu Hicr sûresi 72. âyette geçtiği üzere Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ömrüdür. Kanaatimizce konunun önemli taraflarından biri, Hz. Peygamber'in 23 yıllık risalet dönemine değil de risalet öncesi dönemi de kapsayacak şekilde ömrünün tamamına yemin edilmesidir. Zira Hz. Peygamber'in kıymetini yalnızca risaleti ve sonrası ile sınırlayan bir düşüncenin varlığı malumdur. Konuyu önemli kılan bir diğer taraf ise bir insanın ömrüne yemin edilmesidir. Şu hâlde bir insanın, üstelik diğer peygamberlerin değil de sadece Hz. Peygamber'in ömrüne yemin edilmesinin anlamı ne olabilir? Kur'ân-ı Kerîm'deki bu yemin lafzının anlam çerçevesi; Arap dili ve edebiyatındaki manası nedir? Bahsi geçen yemin sahabe, müfessirler ve sûfler tarafından nasıl anlaşılmıştır? İlgili yemin, hukuki zeminde mütalaa edilmiş midir? Bütün bu soruların cevabını arayan makale, Hz. Peygamber'in ömrüne yemin edilmesinin muhtemel anlam çerçevesini konu edinmektedir. Makalede ilgili yeminin tefsir geleneğinde üç ana akımı teşkil eden rivayet, dirayet ve işaret geleneklerinde nasıl yorumlandığını tespit etmek; tasavvuf düşüncesini nasıl beslediğini belirlemek amaçlanmaktadır. Ayrıca müfessirlerle sûflerin ilgili yemine yaklaşımlarını kıyaslamak da bu çalışmanın hedefleri arasındadır. Metin tahlili yöntemiyle yapılacak olan çalışma, bu hususu müstakilen konu edinecek olması bakımından önemlidir. Neticede müfessir ve sûflerin, Hz. Peygamber'in Hak nezdindeki kıymeti noktasında benzer düşüncelere sahip oldukları, bununla birlikte sûflerin ilgili yemini metafizik bir zeminde yorumlayarak hakikat-i Muhammediyye ve insân-ı kâmil düşüncesini desteklemek için kullandıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Tasavvuf; Tefsir; İşari Tefsir; Yemin; Hz. Peygamber'in Ömrü; Hicr Sûresi 72. Âyet

Öne Çıkanlar

- Bu çalışma Hicr sûresi 72. âyette Hz. Peygamber'in ömrüne yemin edilmesini incelemektedir.
- Hz. Peygamber'in ömrüne yemin edilmesi, müfessirler ve sûfler tarafından farklı zeminlerde yorumlanmıştır.
- Hz. Peygamber'in ömrüne yemin edilmesi hukuk açısından da değerlendirilmiş, bu yeminin kefarete gerektirip gerektirmeyeceği tartışılmıştır.
- Müfessirler bu yeminle Hz. Peygamber'in fazilet, şeref ve yüceliğine işaret edildiğini belirtmişlerdir.
- Sûfler bu yemini metafizik zeminde yorumlamışlar, konuyu hakikat-i Muhammediyye bağlamında değerlendirmişler ve *le 'amruke* ifadesine şiirlerinde yer vermişlerdir.

Atıf Bilgisi

Demir, Hamit. "Yorum ve Sufi Yorum Perspektifinden Hz. Peygamber'in Ömrüne Yemin Edilmesi". *Eskiyeni* 58 (Eylül 2025), 1249-1266. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1674669>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	12 Nisan 2025
Kabul Tarihi	10 Eylül 2025
Yayın Tarihi	30 Eylül 2025
Hakem Sayısı	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	eskiyenidergi@gmail.com
S. Kalkınma Amaçları	-
Lisans	CC BY-NC 4.0

Swearing on the Prophet's Life from the Perspective of Exegesis and Sufi Interpretation

Hamit Demir

0000-0002-5930-0249

Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Sufism, Sivas, Türkiye

orcid.org/04f81fm77

hamitdemir@cumhuriyet.edu.tr

Abstract

In the Qur'ān, the practice of swearing on oath by an object is a significant stylistic feature derived from revelation, which serves to emphasise the importance of the object being sworn upon. It is acknowledged that oaths are customarily administered during specific periods of the day, as well as at designated time, due to their inherent significance. For instance, there are verses that utilise the concepts of night and day, by dawn and dusk, and by morning and evening in their imaginary. In addition to these micro-level references to particular times of day, at the macro level, there exists a unique temporal interval that is sworn upon —namely, the lifetime of the Prophet (PBUH), as mentioned in verse 72 of Sūrah al-Ḥijr. In this study, it is argued that one of the crucial aspects of this topic is that the oath encompasses the Prophet's entire lifespan, including the pre-prophetic period, rather than being limited to the 23 years of his prophethood. It is widely acknowledged that there exists a perspective which confines the value Prophet's exclusively to his prophetic mission and its subsequent aftermath. A further salient factor that renders this subject significant is that the life of a human being is being sworn upon. In this particular instance, it is imperative to delve into the intricacies of the act of swearing specifically by the lifespan of the Prophet, as opposed to the lifespan of any other individual or even other prophets. The significance of this oath in the context of the Qur'ān, and its meaning within the framework of Arabic language and literature, are questions that this study to answer. This paper sets out to explore how the Companions, exegetes, and Sufis understood the oath. The question of whether this oath has been evaluated from a legal-theological perspective is one that has yet to be answered. The present article seeks to explore the. aforementioned questions, focusing particularly on the possible meanings of the oath sworn by the Prophet's lifetime. The objective of this study is to examine how the oath has been interpreted in the three major streams of the tafsīr tradition, namely, the transmitted (riwāyah), rational (dirāyah), and symbolic (ishārah) approaches. In addition, the study will investigate how the oath contributes to Sufi thought. Furthermore, the article seeks to draw parallels between the exegetical and Sufi approaches to this oath. The present study, which will adopt a textual analysis as its methodological approach, a decision that is of seminal significance insofar as it treats the issue under investigation an independent object of analysis. In conclusion, it is observed that both commentators and Sufis express similar views on the value of the Prophet (PBUH) in the eyes of God; however, Sufis interpret the oath on a metaphysical level and employ it to support the concept of the Muḥammadan Reality (ḥaqīqat al-Muḥammadiyya) and the elevated status of the human being.

Keywords

Sufism; Tafsir; Sufi Interpretation; Oath; Prophet's Lifespan; Surah al-Ḥijr 72

Highlights

- The present study undertakes a through analysis of the oath sworn to the Prophet's lifespan, as delineated in Surah al-Hijr, verse 72.
- The act of swearing on the Prophet's lifespan has been subject to diverse interpretations by commentators and Sufis.
- Swearing on the lifespan of the Prophet was also evaluated in terms of law, and it was discussed whether this oath would require expiation or not.
- It has been posited by the commentators that this oath is indicative of the virtue, honour and glory of the Prophet.
- The Sufis interpreted this oath on metaphysical grounds, evaluating the subject in the context of the truth of Muḥammadiyya and incorporating the expression la 'amruka in their poems.

Citation

Demir, Hamit. "Swearing on the Prophet's Life from the Perspective of Exegesis and Sufi Interpretation". *Eskiyeni* 58 (September 2025), 1249-1266.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1674669>

Article Information

<i>Date of submission</i>	12 April 2025
<i>Date of acceptance</i>	10 September 2025
<i>Date of publication</i>	30 September 2025
<i>Reviewers</i>	Two Internal - Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>S. Development Goals</i>	-
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'de önemine istinaden Cenâb-ı Allah'ın kendisine, peygamberlere, meleklerle ve Kur'ân'a yemin eden âyetler vardır. Fakat özellikle yemin âyetlerinin zamanla ilgili kavramlarda ve günün belli zaman aralıklarında yoğunlaştığı görülmektedir. Söz gelimi asra, geceye ve gündüze, tan yerine ve kuşluk vaktine, sabaha ve akşama yemin eden âyetler vardır.¹ Örneklerden anlaşıldığı gibi Kur'ân'da kimi âyetler mikro düzeyde günün belirli vakitlerine yemin ederken, makro düzeyde ise ezelden ebede uzanan yaratılış serüveni içinde özel bir zaman dilimi vardır ki, bu da Hz. Peygamber'in hayatıdır.

Hicr sûresinin araştırmamıza konu olan 72. âyetinde Cenâb-ı Hak “(Ey resulüm!) Ömrüne yemin olsun ki onlar, sarhoş (sersem) halleriyle saçmalayıp duruyorlardı.” buyurmaktadır. Âyetin öncesine ve sonrasına odaklanarak muhatabın Hz. Lût ve yemin sahibinin melekler olabileceğini düşünen müfessirler olmakla birlikte çoğunluğa göre, *le ‘amruke* Peygamber'in ömrü hakkında Yüce Allah'tan bir yemindir.² İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350) Kur'ân'daki yeminleri müstakil olarak ele alan *et-Tibyân fi aksâmi'l-Kur'ân* adlı eserinde ilgili yemini selevin anladığı gibi anlamak gerektiğini beyan ederek âyetle Hz. Peygamber'in ömrüne yemin edildiğini belirtir.³

Esbâb-ı nüzûlî konu edinen eserlerde bu âyetin nazil oluşu hakkında bir sebep zikredilmemiştir. Haddizatında bahsi geçen eserlerde peygamber kıssaları ile ilgili âyetlerin nüzûl sebebinin, âyetin kendi muhtevasında aranması gerektiği belirtilmiştir.⁴ Bu âyet ve öncesinde Lût kavminin sapkınlıkları anlatılmakta, onların içinde bulunduğu kötü durum, akılsız insanların fillere benzetilmekte ve onların sapkınlıkları Hz. Peygamber'in ömrüne⁵ yemin edilerek açıklanmaktadır. Dolayısıyla olay örgüsünün, Hz. Peygamber'in ömrüne yemin edilmesi ile doğrudan bir ilgisinin olmadığı açıktır. Buna uygun olarak Lût kavminin kıssası anlatılırken Hz. Peygamber'in ömrüne yemin eden kısım, anlatılan kıssadan bağımsız olarak⁶ bir ara cümle şeklinde değerlendirilmiştir.⁷ Şu hâlde konunun yemin ve Hz. Peygamber özeline indirgenmesinde bir beis olmasa gerektir. Zira ilgili yeminle Hz. Peygamber'in kastedildiğine dair hadisler ve ilk dönem müfessirlerin görüşleri de bu çerçeveyi desteklemektedir.

Hz. Peygamber ömrüne yemin edilen tek peygamber olmakla birlikte kanaatimizce konunun bir diğer mühim tarafı, Hz. Peygamber'in 23 yıllık risalet dönemine değil de risalet öncesi dönemi de kapsayacak şekilde ömrünün tamamına yemin edilmesidir. Zira Hz. Peygamber'in kıymetini yalnızca risaleti ve sonrası ile sınırlayan bir düşüncenin varlığı

¹ el-Asr 103/1, el-Leyl 92/1, el-Fecr 89/1, ed-Duhâ 93/1, et-Tekvîr 81/17-18.

² Şihâbüddîn Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, thk. Ali Abdulbârî Atiyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 7/315.

³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tibyân fi aksâmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Hâmîd Fakî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, ts.), 429.

⁴ Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Şubat 2025).

⁵ İlgili yeminin Hz. Peygamber'in ömrünü muhatap aldığını reddeden bir görüşe rastlanmamış olmakla birlikte bazı müfessirler meleklerin Hz. Lût'un hayatına yemin etmiş de olabileceğini ifade etmişlerdir. İlgili yorumlar için bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'ika gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl* (Kahire: Dâru'r-Reyyân, 1987), 2/585; Nâsirüddîn Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1418), 3/215.

⁶ Necmüddîn Neseî, *et-Teyssîr fi't-tefsîr* (İstanbul: Dâru'l-lübâb li'd-dirâsât ve tahkîki't-türâs, 2019), 9/210.

⁷ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, çev. Sadreddin Gümüş - Nedim Yılmaz (İstanbul: Ensar, 2014), 3/282.

malum olduğu gibi Hz. Peygamber'in dindeki otoritesini yok sayan nevezuhur akımlar da söz konusudur.⁸

Yemin konusunda genel kanaat şudur ki âyetlerde bir şeye yemin edilmesi; anlatılan hakikati vurgulamak ve yemin edilen şeyin mütekellim nezdindeki önemini muhataba anlatmak gayesinden kaynaklanmaktadır.⁹ Abdullah b. Abbâs'a (öl. 68/687-88) göre ilgili yeminin manası, Allah katında en kıymetli kimsenin Hz. Peygamber oluşudur. Allah, Hz. Peygamber'in hayatından başkasının hayatına yemin etmemiştir.¹⁰ Hasan-ı Basrî'ye (öl. 110/728) göre ise Allah yarattıklarından dilediğine yemin eder ve yalnızca Hz. Muhammed'in hayatına yemin etmiştir.¹¹ Bilindiği üzere peygamberler arasında Hz. Muhammed'e mahsus birçok özellikten söz edilebilir. Son peygamber olması ve risaletinin kıyamete kadar sürecek olması, bütün insanlara gönderilmesi, miraç tecrübesine mazhar kılınması, şefaati-uzmâ ve makâm-ı mahmûd ilk akla gelen hususlar olup ömrüne yemin edilmesi de bu bağlamda zikredilebilecek ayırt edici mühim özelliklerden birisidir.

Hz. Peygamber'in ömrüne yemin edilmesinin anlam çerçevesine odaklanan bir tez, makale veya tebliğ tespit edilememiştir. Sûfî geleneğin Hz. Peygamber telakkisini hususen konu edinen doktora tezinde¹² ilgili yemine dair bir mütalaa bulunmamaktadır. Aynur Uraler tarafından yazılmış "Mevlid Geleneği: Ömrüne Yemin Olsun ki!" adlı makale¹³ ise esasen mevlid meselesini konu edinmekte; Hz. Peygamber'in önemine dair bahislerde ilgili âyete atıf yapmakla yetinmektedir. Hz. Peygamber'in ömrüne yemin edilmesinin müfessirler ve sûfilerce nasıl anlaşıldığını konu edinen bu makalenin, literatürde önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Makalenin ilk bölümünde müfessirlerin konu ile ilgili açıklamalarına, ikinci bölümde ise sûfî müelliflerin konu ile ilgili işarı yorumlarına yer verilecektir.

Makale boyunca müracaat edilen eserler titiz bir tarama faaliyetinin neticesidir. Açıkça ifade edilmelidir ki tefsir külliyyatının neredeyse tamamı Şamile programı maharetiyle tek tek taranmıştır. Bir çok müfessirin konuya hiç değinmediği, bir çoğunun ise birbirlerini tekrarladığı görülmüştür. Sufi müelliflerden de gerek işari tefsir sahibi olsun gerek olmasın konuya bir şekilde temas eden bütün isimler tespit edilmeye çalışılmıştır. Aslında bu makalenin tam da hareket noktasını teşkil eden husus, ilgili yemine dair tefsirlerde ve tasavvufi eserlerde geçen yorumların, umduğumuzdan çok daha az olmasıdır. Kanaatimizce bugüne kadar akademik camiada konunun müstakil olarak ele alınmasını engelleyen şey de budur.

1. Müfessirlerin İlgili Âyete Dair Yorumu

Bu başlıkta tefsir tarihinde öne çıkan müfessirlerin konu ile ilgili yorumlarına kronolojik olarak yer verilecek ve ilgili yorumlar yer yer sûfî düşünce ile irtibatlandırılacaktır. Eserine

⁸ Bu fikir genellikle batılı oryantalistler tarafından ortaya atılmış, İngiliz sömürgesine maruz kalan Hindistan ve Mısır gibi topraklarda yayılmaya başlayarak diğer İslam beldelerine de ulaşmıştır. Konu ile ilgili mütalaalar için bk. Saffet Sancaklı, *Hadis İnkarcılığı Hadis Karşıtlarının İddiaları ve Cevapları* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 31-41.

⁹ Celal Kırca, "Aksâmü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Ekim 2024); Kutbettin Ekinci, "Kur'an'da Allah'ın Zatı Dışında Kullanılan Yeminleri Sözün Maksudı Açısından Anlamak" 57/1 (Nisan 2016), 87.

¹⁰ Alî b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 3/60; Rivayetin hadis kaynaklarından referansı için bk. Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî* (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1993), "Kitâbü'l-eymân ve'n-nüzûr", 12.

¹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 6/454.

¹² İlgili tezin basılmış hali için bk. Nuran Döner, *Sûfilere Göre Hz. Peygamber* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014).

¹³ Aynur Uraler, "Mevlid Geleneği: Ömrüne Yemin Olsun ki!", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 18/1 (Haziran 2020), 49-50.

müracaat edilen fakat özgün bir yoruma rastlanmayan müfessirlerin isimleri ise başta zikredilecektir. Bu cümleden olmak üzere Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767), Ahfeş el-Evsat (öl. 215/830 [?]), Muhammed b. Cerîr (öl. 310/923), Mâtürîdî (öl. 333/944), Abdülkâhir el-Cürcânî (öl. 471/1078-79), Ebü'l-Muzaffer Sem'ânî (öl. 489/1096), Tâcülkurrâ Kirmânî (öl. 500/1106'dan sonra), el-Ferrâ' el-Begavî (öl. 516/1122), İbn Kesîr (öl. 774/1373) ve Hatîp Şirbînî (öl. 977/1570) gibi isimlerin bu yemine hususen bir yorum yapmadıkları ve benzer şeyleri dile getirdikleri görülmektedir.

Adları zikredilen müfessirlerin tefsirlerinde ömür kelimesinin; hayat, yaşam ve dünyada kalma süresi olduğu; ömre yemin etmenin Arapların kullandığı sözlerden olduğu, Allah'ın sadece Hz. Peygamber'in hayatına yemin ettiği,¹⁴ bu durumun Rasûlullah'ın şerefini ve yaratılmışlar arasındaki üstünlüğünü ifade ettiği zikredilmiştir.¹⁵ Allah'ın bir şeye yemin etmesi onun hemcinsleri arasındaki faziletini göstermek bakımındandır.¹⁶ Buna göre genelden özele doğru gidilecek olursa yaratılmışlar arasında, beşer cinsinde ve nebiler zümresinde fazilet cihetinden en üstün olan Hz. Peygamber'dir. Fakat müfessirler arasında bu manayı doğrudan beyan eden bir ifadeye rastlanmazken sûfî müellif Nî'metullâh en-Nahcuvânî (öl. 920/1514 [?]) doğrudan "ömrüne yemin olsun ey peygamberlerin en kâmili" ifadesine yer verir.¹⁷ Hz. Peygamber'in *Fusûs*'ta ferdiyyet kavramı ile ilişkilendirilmesi,¹⁸ sadece kendisine mahsus kemalinden ötürüdür.

Konu ile ilgili özgün yorumlardan birisi Vâhidî'ye (öl. 468/1076) aittir. Vâhidî bu âyette, Hz. Peygamber'in yaşadığı dine ve amellerine yemin edildiğini belirtir. Zira ömür, imare gibidir ve abid, ömrünü ibadetle imar ettiği için kendisine amir de denir.¹⁹ Bu yorum, birçok üstünlük meziyeti ve hissi mucizesi varken Hz. Peygamber'in Kur'an'da güzel ahlakının öne çıkarılması²⁰ ile uyum arz etmektedir. Bir başka deyişle Hz. Peygamber'in şerefi ve ömrünün kıymeti, kulluğu ve amelleri ile; zatından çok sıfatları ile ilgilidir.

Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî'ye (öl. 730/1329 [?]) göre bu yemin, Hz. Peygamber'in kıymetini takdir edemeyen ve ona saygı duymayan müşrik taifesine bir azarlamadır.²¹ Özellikle cahiliye toplumu tarafından sıklıkla kullanılan *le 'amruke* yemini²² ile Hz. Peygamber'in kıymetinin izhar edilmesi ve muhatapların azarlanması, müşriklere onların anladığı dilden bir tepkidir. Konunun müminlere taalluk eden tarafında ise Allah müminlere Hz. Peygamber'in azametini ve katındaki değerini göstermek için yemin etmiştir.

¹⁴ Bu yorumun kaynağı İbn Abbas'tır. bk. Buhârî, "Tefsir", 191.

¹⁵ Konu ile ilgili yorumları toplamak bakımından bk. Muhammed b. Ahmed Kurtûbî, *el-Câmi'u li ahkâmî'l-Kur'an*, thk. Ahmed Berdûnî - İbrahim Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1973), 10/39.

¹⁶ İbn Âdil, *el-Lübâb fi'ulûmî'l-Kitâb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 11/480.

¹⁷ Nî'metullah b. Mahmûd Nahcuvânî, *el-Fevâidü'l-ilâhiyye ve'l-mefâidü'l-gaybiyye el-mûdhatü li'l-kelimi'l-Kur'âniyye ve'l-hikemi'l-furkâniyye* (Mısır: Dâru Rukâbî li'n-neşr, 1999), 1/416.

¹⁸ Sadreddin Konevî, *Fusûs'u'l-Hikem'in Sırları*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Kapı, 2014), 162.

¹⁹ Vâhidî, *el-Basît fi tefsîri'l-Kur'an* (Cidde: İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî, 1430), 12/533; Ömrüne ifadesini ameline şeklinde yorumlayan Katâde b. Diâme'dir (öl. 117/735). bk. Mâveridî, *Tefsîrü'l-Kur'an (en-Nüket ve'l-uyûn)* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 3/166; Sonraki yüzyıllarda bu yorumu tekrar edenlerden biri de Ebû Hayyân'dır. bk. Endülüsi Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhîd* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 6/490.

²⁰ "Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin." el-Kalem 68/4. Abdulkâdir Geylânî'ye (öl. 561/1166) göre bu durum ahlak ve adab konusunun Allah katındaki önemini göstermektedir. Abdulkâdir Geylânî, *Âdab Kitabı*, çev. Osman Güman (İstanbul: Ehil Yayıncılık, 2017), 94.

²¹ Nizâmüddîn Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'an ve Regâibü'l-Furkân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412), 6/599.

²² Cahiliye şiiirinde le 'amruke yemininin kullanıldığı örnekler için bk. Benî 'Atâ, *Eymânü'l-Arab fi'ş-Şi'rî'l-Câhili*, 40-56.

Söz konusu faziletin hukuki bir tezahürü olarak alimlerin çoğu, kişinin kendi ömrüne yemin etmesin kerih görürken Cenâb-ı Hak sadece Hz. Peygamber'in ömrüne yemin etmenin caiz olduğunu açıklamak için onun ömrüne yemin etmiştir.²³ Hz. Peygamber'in risaletini kabul etmek, kelime-i şehadetin iki rüknünden biridir. Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) isnad edilen bir görüşe göre bundan dolayı Hz. Peygamber'in ömrü üzerine yapılan yemin geçerlidir; kişi bu yemini bozarsa kefarete ödemesi gerekir.²⁴ Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde bu görüşe rastlanmamış ancak Hanbeli fakihlerinden Muvaffakuddin İbn Kudâme (öl. 620/1223) ve Burhâneddin İbn Müflih'in (öl. 884/1479) eserlerinde bu konuya temas ettikleri görülmüştür. Her ikisi de Hasan adında birine atıfla -muhtemelen İbn Kudâme'nin hocalarından Ebü'l-Hasan el-Mevâzînî- *le 'amruke* ifadesi ile yemin edildiğinde kefarete gerektiğini belirtmektedir. Bununla birlikte kendileri ve ulemanın ekseriyetine göre *le 'amruke* bir tür dua ifadesidir ve yaratılmış birinin ömrüne yemin edildiği için kefarete gerektiren bir durum söz konusu değildir.²⁵

Bu çalışmada eserlerine müracaat edilen müfessirlerden ve sûfilerden hiçbiri dikkat çekmemiş olsa da İbn Kudâme ve İbn Müflih'in istihsad ettiği manasıyla *le 'amruke* ifadesi Arap dili ve edebiyatında dua²⁶ lafızlarından biridir. Buna göre âyette Cenâb-ı Allah'ın Hz. Peygamber'e nida etmiş, ömrünün uzun²⁷ ve bereketli olmasını dilemiş, ömrün geçiciliğine işaret etmiştir.²⁸ Ahzâb sûresinin "Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar" mealindeki 56. âyetinde geçen salat kelimesinin de delaletiyle bu yemin, Cenâb-ı Allah'ın Hz. Peygamber'ine rahmeti şeklinde anlaşılabilir.

Bir diğer özgün yorum ise İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* adlı eserinde zikredilir. Buna göre *ömrüne* ifadesinin anlamı, "ümmetin üzerindeki hakkına" şeklindedir.²⁹ Mücerred olarak hakkına şeklinde yorum yapanlar olmakla birlikte Cevzî, hakkın bağlamını açıklamıştır. Hakkı öne çıkaran özgün bir tefsir ise *Keşşâf*'ta geçmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın "*ömrüne yemin olsun*" ifadesinin anlamı "hak, benim yeminimdir" şeklinde açıklanmıştır.³⁰ Sûfî perspektiften bakıldığında dikkat çekici olan şey hak kavramı ile hakikat-i Muhammediye arasında kurulabilecek irtibattır. Zira sûfî düşünceye göre Hakk'ın ilk tecellisi hakikat-i Muhammediye olarak zuhur etmiştir.³¹ Bir başka deyişle tevhid-i Zât bu ilk zuhurla kesrete kadem basmış ve hakikate yemin edilmiştir. Her bir zuhurda eşya somutlaşırken, tevhidle olan ilişkisi ve gerçekliği zayıflayarak tecelli etmiştir. Neticede ilahi kelim âlem-i şehâdetde Hz. Peygamber'in dilinden dökülürken Cenâb-ı Hakk, elçisinin ömrüne yemin etmiş ve bu durum Zemahşerî tarafından "hakikat, benim yeminimdir" şeklinde anlaşılmıştır.

²³ Muhammed b. Ahmed Kurtûbî, *el-Câmî'u li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Berdûnî - İbrahim Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütûbî'l-Mısriyye, 1973), 10/40-41.

²⁴ Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde bu görüşe rastlanmamış olup İbn Acîbe'nin naklettiği görüş için bk. İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-Medîd fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*, thk. Ömer Ahmed er-Râvî (Beyrut: Dâru'l-Kütûbî'l-İlmiyye, 1999), 3/407.

²⁵ Konu ile ilgili mütalaalar için bk. Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Riyad: Dâru Âlemü'l-Kütüb, 1997), 9/502; Burhâneddin İbn Müflih, *el-Mübdî' fî şerhi'l-Muknî'* (Beyrut: Dâru'l-Kütûbî'l-İlmiyye, 1997), 8/63; 10/55.

²⁶ Ebü'l-Kâsım Zeccâcî, *Hurûfü'l-me'ânî*, thk. Ali Tefvik el-Hamd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 69.

²⁷ Benî 'Atâ, *Eymânü'l-Arab fî ş-Şi'ri'l-Câhili*, 40.

²⁸ Kur'ân-ı Kerîm'deki yemin üsluplarından biri olan *le 'amruke* ifadesine dair mütalaalar için bk. Mehmet Çalışkan, *Kur'ân Dilinde Yemin Üslûbu*, ed. Ayşe Uzun (Ankara: Oku Okut Yayınları, 2021), 49-50.

²⁹ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütûbî'l-Arabî, 1422), 2/538.

³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmi'it-te'enzil ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, 4/108.

³¹ Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 1/344-346.

Hız. Peygamber'in ömrüne yemin edilmesinin zamanla ve mekanla irtibatına işaret eden özgün yorumlardan bir tanesi Fahreddin er-Râzî'ye (öl. 606/1210) aittir. Bu özgün yorumu daha da özgünleştiren husus, Râzî'nin bu mütalaalarını Asr sûresi tefsirinde konu edinmesidir. Ona göre yemin edilen şey zarf olup mühim olan bu zarfın içindeki mazruftur. Bu meyandan olmak üzere yeminin sebebi sadece zaman değil zamanın içindekidir; sadece mekân değil mekânın içindekidir. Râzî'ye göre bu yorumun delili, Cenâb-ı Hakk'ın Mekke'ye yemin ederken *belde* kelimesini, “*Senin de içinde oturmakta olduğun o beldeye.*”³² şeklinde sıfatlamasıdır. Bu âyetle istişhâd eden Râzî, asr ifadesini de Hız. Peygamber ve ümmetinin yaşadığı zaman şeklinde tahsis etmektedir. Neticede Cenâb-ı Hakk hem Hız. Peygamber'in yaşadığı zaman hem de mekâna yemin etmiştir. Fakat zaman da mekân da zarf olup mazruf ve aslanan Hız. Peygamber'dir.³³ Asr ifadesinden bütün bir zaman aralığı anlaşılırsa da yeminin sebebi Hız. Peygamber'in kendisi olacaktır. Bu perspektiften bakıldığında Hız. Peygamber'le ilişkili herhangi bir şeye yemin edilebileceği düşünülebilir. Zira İbn 'Âdil'in (öl. ?/?), Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye (öl. 638/1240) isnad ettiğine göre Âdiyât sûresinin ilk âyetlerinde Allah, Hız. Peygamber'in atına, kişnesmesine, tozuna ve nallarının taştan çıkardığı ateş çingırlarına yemin etmiştir.³⁴

Özgün yorumlardan bir diğerinde Ali b. Muhammed Hâzin (öl. 741/1341) hayatla ilgili bir açıklamada bulunur. Bu açıklama adeta itibar maddeye mi manaya mı, somut unsura mı soyut unsura mı sorusunun cevabı gibidir. Zira Hâzin, ömürden kastedilenin bedenle birlikte hayat ve ruh olduğunu ifade eder.³⁵ Bizce bu yorumun bir adım ötesi ise hayatın bedenden ziyade ruha isnad edilmesi gerektiğidir. Zira İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an'a göre alem-i şehadette beden canlılığı son bulan şehitler bile âlem-i gaybda ölü sayılmazken farklı varlık mertebelerinde Hız. Peygamber'in ölü sayılması doğru değildir. Hele ki konu sûfî düşünceye taşındığında değil ölü olmak Hız. Peygamber ilk yaratılan ruh olmak³⁶ hasebiyle *ebu'l-ervâh* olarak nitelendirilmiş,³⁷ diğer canlıların hayat vesilesi addedilmiştir.

Celâlüddîn es-Süyûtî (öl. 911/1505) *el-İtkân* adlı eserinde İbn Abbâs'a nispet edilen rivayeti delil getirerek Hız. Peygamber'in katındaki şanını yüceltmek, yücelik ve makamını insanlara izhar etmek, kudretini göstermek için ömrüne yemin edildiğini ifade etmektedir. Süyûtî'nin İbn Ebû Hâtim'den (öl. 327/938) naklettiği üzere Allah yaratılmışlardan dilediğine dilediği şekilde yemin eder.³⁸

³² el-Beled 90/2.

³³ Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420), 32/239.

³⁴ İlgili görüşün İbnü'l-Arabî'nin kendi eserlerinden kaynağına ulaşamamış olup İbn Âdil'in naklettiği rivayet için bk. İbn Âdil, *el-Lübâb fî ulûmi'l-Kitâb*, 20/456.

³⁵ el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*, 3/60.

³⁶ Sûflere göre ilk yaratılan ruh veya nurla kastedilen Hakikat-i Muhammediyye'dir. İbnü'l-Arabî konuyu “Ruhanî Yaratılışın Başlangıcı; Onda Yaratılmış İlk Varlık Kimdir?” sorusunun peşine düştüğü müstakil bir bölümde incelemektedir. Detaylı bilgi için bk. İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 1/339-350.

³⁷ Baklî'den sonra İbn Fârîz (öl. 632/1235) veya Fahreddin-i Irâkî'nin (öl. 688/1289) Hız. Peygamber'in (sav) dilinden söylediği *Sûreten her ne kadar Âdemoğlu isem de / Mânen onun pederi olduğuma bir şahid vardır* beytiyle bu fikre işaret etmektedir. Mezkûr beyit benzer lafızlarla adı geçen iki şaire de isnat edilmektedir. bk. Fahreddin-i Irâkî, *Lemaât Aşk Metafiziği*, çev. Ercan Alkan (İstanbul: hayykitap, 2012); Ebu'l-ervâh terkininin doğrudan kullanıldığı bir örnek için bk. Hâlid-i Bağdâdî, *Câliyetü'l-Ekdâr ve's-Seyfü'l-Bettâr*, çev. Bilal Aksoy (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2020), 35, 55.

³⁸ Süyûtî'nin konu ile ilgili görüşleri için bk. Celâlüddîn Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Mısır: Hey'etü'l-Misriyye, 1974), 4/3/320, 4/55.

Bir diğer özgün yorumda ise incire, zeytine, Sina Dağı'na, yıldıza, duha vaktine, güneşe ve geceye yemin edilmesinin yaratıcıya işaret olduğu şeklindedir. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî'nin (öl. 1250/1834) belirttiğine göre “*zeytine yemin olsun*” demek, “*zeytini yaratana yemin olsun*” demektir. Aynı şekilde “*ömrüne yemin olsun*” demek “*ömrünü yaratana yemin olsun*” demektir.³⁹ Zira Kur'ân'da “Allah'ın dışında yemin edilen varlıklar da aslında yine Allah'a delalet eden kevnî âyetlerdir.”⁴⁰ Dolayısıyla bütün bu yeminlerle yaratılana işaret edilerek yaratana yemin edilmektedir.

İnsanın kevnî âyet olarak mütalaa edilmesi şaşılacak bir şey değildir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hak, Ashâb-ı Kehf'i âyetlerimizden ifadesi ile takdim etmiştir.⁴¹ Sûflere göre insan, Allah'ın âyetlerinden bir âyet, Hz. Peygamber ise bu âyetlerin en veciz örneğidir. Sûfî müelliflerin eserlerinde insanların kevnî âyet olarak nitelendirildiği başka örnekler de vardır. Söz gelimi İmam Rabbânî (öl. 1034/1624), bir mektubunda bir halifesini başka bir mektubunda ise oğullarından birini Allah'ın âyetlerinden bir âyet şeklinde tavsif etmiştir.⁴² Bir diğer örnekte ise işari tefsir müelliflerinden Ahmed b. Acîbe (öl. 1224/1809) nesh âyetinde unutturulduğu zaman yerine misli veya daha hayırlısı getirilecek olan âyeti,⁴³ velî olarak yorumlamaktadır.⁴⁴ Son olarak Martin Lings konunun özeti mahiyetinde ve sûfî düşüncedeki yaratılmışlar arasında insan, *bilkuvv ve en mücellâ âyinedir* düşüncesine uygun bir şekilde velinin diğer kutsal sanat eserleri gibi ilâhî mükemmelliğin bir âyeti olduğunu belirtir.⁴⁵

2. Sûflerin İlgili Âyete Dair Yorumları

Bu başlıkta *le 'amruke* yeminine herhangi bir şekilde değinen sûflerin konu ile ilgili yorumlarına kronolojik olarak yer verilecektir. Eserine müracaat edilen fakat özgün bir yoruma rastlanmayan sûflerin isimleri ise başta zikredilecektir. Bu cümleden olmak üzere Ca'fer es-Sâdık'a (öl. 148/765) nispet edilen tefsirde, Sehl et-Tüsterî (öl. 283/896), Ebû'l-Leys Semerkandî (öl. 373/983), Ebû Abdurrahman es-Sülemî (öl. 412/1021), Sa'lebî (öl. 427/1035), Necmüddîn-i Dâye'nin (öl. 654/1256) eserlerinde ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fusûs ve Fütuhât*'ında ilgili âyet bağlamında spesifik bir yoruma rastlanmamıştır.

İşari tefsir geleneğinin muteber eserlerinden *Letâifü'l-İşârât*'ta Kuşeyrî mezkûr yeminle ilgili şöyle söylemektedir: “Şerefi ona tahsis etmek ve onu diğer yaratılmışlara üstün tutmak için hayatına yemin etti. Kendi zamanında onun hayatından daha şerefli bir hayat olmadığı için hayatına yemin etti.”⁴⁶ Kuşeyrî'nin bu yorumu ile müfessirlerle aynı görüşü paylaştığı açıktır. Fakat onun bu yeminle ilgili tek açıklaması bu değildir. Ayrıca Kuşeyrî, *Uyûnü'l-Ecvibe fi fînûnî'l-esile* adlı eserinde *ariflerde kabz ve bast halinden hangisinin daha sık görüleceğine dair* soruya cevaben Hz. Peygamber'in ömrüne yemin eden âyete atıf yaparken “*Elbette sen öleceksin*”⁴⁷ âyetini de

³⁹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Kelimü't-Tayyib, 1414), 3/166.

⁴⁰ İkinci, “Kur'an'da Allah'ın Zatı Dışında Kullanılan Yeminleri Sözü'nün Maksadı Açısından Anlamak”, 87.

⁴¹ “Yoksa sen, bizim âyetlerimizden olan Ashâb-ı Kehf ve Rakim'i mi şaşırtıcı buldun?” el-Kehf 18/9.

⁴² İmam Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, çev. Orhan Ençakar (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2015), 2/105; 1/369.

⁴³ “Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz.” bk. el-Bakara 2/108.

⁴⁴ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fi tefri'l-Kur'ânî'l-mecîd*, 1/125.

⁴⁵ Martin Lings, *Tasavvuf Nedir*, çev. Semih Ceyhan (İstanbul: Nefes Yayınları, 2018), 62.

⁴⁶ Abdülkerîm Kuşeyrî, *Tefsîru'l-Kuşeyrî el-müsemma Letâifü'l-İşârât*, thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 2/142.

⁴⁷ ez-Zümer 39/30.

zikretmektedir.⁴⁸ Kuşeyrî zıt iki kavram olan kabz ve bastı açıklamak için Hz. Peygamber'in şahsında zıt iki konuyu bir araya getirerek bir taraftan ömrü bir taraftan ölümü zikretmektedir. Buna göre arifler genellikle temkin ehli iken kabz haline de bast haline de uğrayabilirler. Zira Cenâb-ı Hak bir yerde ariflerin en arifi Hz. Muhammed'in ömrüne yemin ederken bir başka âyetle ömrünün son bulacağını belirtmektedir. Ayrıca bu mukayese ve benzetmeye imkân tanıyan bir diğer nokta, ölüm ve ömür gibi kabz ve bast hallerinin de iradi olmadığıdır. Bir başka deyişle bu kavramlar, sûfî literatürde makam olarak değil hal olarak kabul edilmiştir. Zira kabz ve bast; kesbi, iradi ve kalıcı değildir.

Temhîdât adlı eserinde Aynülkudât el-Hemedânî (öl. 525/1131) ise bahse konu yemine özgün bir perspektiften bakmaktadır. Buna göre peygamberler (aslında bütün insanlar) Allah'ın adına ve sıfatlarına yemin ederlerken Allah, Hz. Muhammed'in ruhuna, başına ve yüzüne yemin etmektedir. Takdir edileceği üzere ruh, baş ve yüz bir şahsın kendine özgülüğüne ve zatına atıf yapmak için kullanılan unsurlardır. Ayrıca bu yemin, Hz. İbrahim ve Hz. Musa gibi diğer bazı peygamberler Hakk'a talip iken Hz. Muhammed'in Hakk'ın matlubu olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Hemedânî sadece Hz. Muhammed'in değil "*Allah, onları sever onlar da Allah'ı sever*"⁴⁹ tavsifine mazhar olmuş kişilerin matlup sınıfına dahil olduğunu belirtmektedir.⁵⁰ Bu bakış açısıyla Hemedânî, ömrü imareye benzeten ve yemini Hz. Peygamber'in ameli ve ahlaki sıfatlarıyla irtibatlandıran Vâhidî'yi hatırlatmaktadır. İlgili yeminin ve bütün bu mütalaaların hakikat-i Muhammediyye düşüncesi bağlamında değerlendirilebileceği düşünüldüğü için olsa gerek konuyla ilgili bir makalede bu hususlara yer verilmiştir.⁵¹

Müfessirler ve sûfiler arasında konuyu en geniş şekilde ele alan ve yorumlarındaki özgünlüğü ile temayüz eden Rûzbihân Baklî (öl. 606/1209) ise tasavvuf ehlinin varlık nazariyesine dair görüşlerine atıflarda bulunarak *le 'amruke* ifadesini metafizik alana taşır. Baklî'nin ilgili yemine dair açıklamaları şu şekildedir:

"Yani, kıdem tecelisıyla yoktan var ettiğim ruhunun hayatına. Varlığa gelmesinden sonra müşahedemde görülen ömrüne. Aynı şekilde zamanlar zaman değilken ve felekler hareket etmezken gayb ilmindeki Mustafevî nurların ömürlerine. Kibriya çadırında beni ziyaret ederdi ve (ziyaretin) zamanı sayılamazdı. Çünkü zamanı, zaman ve mekânın olmadığı bir zamandır. Onu kudretimle var ettim ve kudretim mekanlarında kudretimle sakladım. Veya sıfatlarımla nurunu bilen ve Zât'ımın müşahedesini idrak eden nurlarının ömrüne. Şu ömürler ne güzel ömürlerdir. Ya da rububiyet divanındaki ömrüne, yakınlığımdaki makamına, miraçtaki ve bana vasıl olduğun zamandaki müşahadenin güzelliğine. Yani müşahadenin güzelliğinde daima kalacak ömrüne. Öfkenin darbeleri ya da zamanın tahribatının saldırısına uğramamış ömrüne. Hayatımın sendeki tecellisinden senin için yarattığım hayatına. Zira bu hayat, baban Âdem'e üflediğim ruhumun ruhudur. Hakk'ın Adem'e üflediği ruh, Âdem'i ve diğerlerini yaşatan senin hayatınla idi. Onlar senin hayatından idi, rüyetleri ise bilinmezlik perdelerinde ve 'amânın sarhoşluğunda idi."

⁴⁸ Abdülkerim Kuşeyrî, *Uyûnu'l-Ecvibe Fî Funûni'l-Esile Tasavvuf Nedir*, çev. Yüksel Göztepe (İstanbul: İnsan Yayınları, 2023), 127.

⁴⁹ el-Mâide 5/54.

⁵⁰ Aynülkudât Hemedânî, *Temhîdât Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar*, ed. Halil Baltacı (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 25-26.

⁵¹ Abdurrahim Alkış, "Aynü'l-Kudât-ı Hemedânî'nin Düşüncesinde Hakikat-i Muhammediyye", *Şarkîyat* 7/1 (Nisan 2015), 148.

“Bazıları demişlerdir ki ömrüne yemin olsun demek, müşahedemdeki sırrının imaretine ve bütün yaratılmışlardan kesilmene yemin olsun demektir. Nuri demiştir ki ‘halk arasında sana tahsis ettiğim hayatına. Onlar ruhla hayat buldular, seni benimle canlı kıldım. Senin bekan benim bekama bağlıdır. Çünkü sen benimle bakisin.’ Cafer demiştir ki ‘Senin hayatına yemin olsun ya Muhammed! Çünkü senin bize vesile ve delil oldukların hariç herkes gaflet sarhoşluğunda ve uzaklık perdesindedir.’ Kureşî demiştir ki ‘Allah Muhammed’in hayatına yemin etti ve le ‘amruke dedi. Çünkü onun hayatı Allah’la idi. O Hakk’ın kabzasında, yakınlık örtüsünde, inbisatın şerefinde ve infak makamında idi.’ Onun hayatına yemin etti ve le ‘amruke dedi. Yani senin gibisinin hayatına yemin olur. Çünkü herkes kaydı ama sen kaymadın. Herkes azgınlığı ama sen azgınlamadın. Herkes istedi ama sen istemedin. Hatta sen istemeden biz icabet etmeye başladık. Senden önceki yaratılmışların hayatı senin hayatınıdır. Senden sonrakiler de senin hayatınıdır. Çünkü sen hiçbir şekilde bizden ayrılmayan hayatımızla hayattasın. Harrâz dedi ki ‘Onu yarattıklarına vafetti, onu halkından iyiliği ile gizledi.’”⁵²

Sûfî müellifler arasında bu hususu en geniş ele alan Rûzbihân Baklî olmakla birlikte konunun kanaatimizce mühim cihetleri vardır. Birincisi Baklî’nin yorumları, ilgili yeminin varlık nazariyesi zeminine taşındığını ve hakikat-i Muhammediyye fikrine işaret ettiğini düşündürmektedir. Her ne kadar Baklî, hakikat-i Muhammediyye fikrinden ilk bahsedenler arasında zikredilse de⁵³ ilgili fikrin bu âyetle istişhad edilmesi son derece özgündür. Hem vahdet-i vücûd nazariyesinin henüz tam manasıyla teşekkül etmediği bir dönemde İbn Arabî’den önce yaşamış bir sûfînin konuyla ilgili fikirler beyan etmesi hem de hakikat-i Muhammediyye fikrini anlatmak için le ‘amruke âyetiyle istişhad eden başka bir isme rastlanmaması dikkat çekicidir. İkincisi ise Baklî, Ebû’l-Hüseyn en-Nûrî (öl. 295/908), Ca’fer es-Sâdık (öl. 148/765) ve Ebû Saîd el-Harrâz (öl. 277/890 [?]) gibi sûfîlerin ilgili yemine dair görüşlerini aktarmaktadır. Her üçü de Bağdatlı ve çağdaş olan bu üç sûfînin görüşlerine Baklî’den önceki kaynaklarda rastlanmadığı için aktarılan görüşler önemlidir. Rûzbihân Baklî’nin yaptığı yorumlar ve aktardığı görüşler maddeler halinde tahlil edilecek olursa:

1. Baklî’ye göre Hz. Peygamber’in ömrüne yemin edilmesi, O’nun tarihi şahsiyeti ile ilgili olmayıp ruhunun hayatıdır. Müfessirlerden Ali b. Muhammed Hâzin’in (öl. 741/1341) ömrü, beden ve ruhun birlikteliği olarak gören yaklaşımı⁵⁴ burada Baklî tarafından büsbütün soyut cihetiyle ele alınmıştır. Zaman ve mekân yaratılmadan yaratılan bu ruh, Hz. Peygamber’in Mustafevî nurunu yansıtmış ve Hak Tealâ tarafından müşahade edilmiştir. Bu düşüncenin Kur’ân’daki delillerinden bir tanesi Mâide sûresi 15. âyetteki “*Şüphe yok ki size Allah’tan bir nur, apaçık bir kitap geldi.*” mealindeki âyetidir. Zira bu âyetle geçen nur ifadesi, bazı müfessirlerce Hz. Peygamber olarak yorumlanmıştır.⁵⁵

⁵² Rûzbihân el-Baklî, ‘Arâisü’l-beyân fî hakâiki’l-Kur’ân, thk. Ahmed Ferîd Mezîdî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2008), 2/298-299.

⁵³ Mehmet Demirci, “Hakikat-i Muhammediyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Nisan 2025).

⁵⁴ Hâzin’e göre, ömürden kastedilenin bedenle birlikte hayat ve ruhtur. el-Hâzin, *Lübâbü’l-te’vîl fî me’âni’t-tenzîl*, 3/60.

⁵⁵ “Hz. Peygamber’in sıklıkla kullanılan lakaplarından birisi de Nûru’l-Hüdâdır. Onun vahiyle ilk muhatap olduğu dağ, Nur Dağı’dır. Onun kabrinin bulunduğu şehir de Medine-i Münevvere ismini taşımaktadır.” Konuyla ilgili mütalaalar için bk. Döner, *Sûfîlere Göre Hz. Peygamber*, 25-26.

2. Baklî'ye göre Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber'in ömrüne yemin ederken O'nunla aynı sıfatlara sahip kimselerin ömrüne de yemin edilebilmiş olabileceğini ifade etmektedir. Buna göre ilahi sıfatların nurunu bilen ve Zât'ın müşahedesini idrak eden nurların; bir başka deyişle Hz. Peygamber'in manevi tecrübesine varis olan âriflerin ömrüne yemin edilmiş olmalıdır. Baklî'nin Kureşî'den naklettiği açıklamalar devamında ise bu manevi verasetin ahlaki verasetle mümkün olduğunu belirten; tahakkuk-tahalluk birlikteliğini⁵⁶ zorunlu gören ifadeler yer almaktadır. Buna göre gözünü maddi ve manevi nimetlere uzatmayarak Hakk'tan gafil kalmayan, istikametten şaşmayan ve isteğini dile getirmeyen kimseler Hz. Peygamber gibidir ve onların da ömürlerine yemin edilmiştir. Bu yorumuyla Baklî, *Temhidât*'taki yaklaşıma benzer bir perspektif sergilemektedir. Halvetiyye tarikatının pir-i sânisî olarak bilinen Seyyid Yahya Şîrvânî (öl. 870/1466) Baklî'nin ahlaki ve manevî veraset fikrini benimseyenlerden biridir: "Kimin hayatı ve yaşantısı, Hz. Muhammed'in yaşantısı gibi olsa kase onun hayatı için de zikredilmiş olur."⁵⁷
3. Baklî'ye göre Cenâb-ı Allah'ın, Hz. Peygamber'in ömrüne yemin etmesi, onun hayat kaynağından dolayıdır. Bu görüş Şevkânî'nin yaratandan dolayı yaratılana yemin edildiğini belirten görüşü ile çok benzerdir. Baklî'nin bahsini ettiği hayat kaynağı, Cenâb-ı Hakk'ın kendisi olup Hz. Peygamber'in, Hz. Âdem'in ve ademoğlunun hayatı bu kaynaktan beslenmektedir. İlgili yemin bağlamında bir görüş beyan etmemişse de Sehl b. Abdullah Tüsterî'ye göre Hz. Muhammed'in özü, mahlukat yaratılmadan önce Rabb'in müşahedesinde idi.⁵⁸ Bu düşünce Baklî'nin tefsirinde geçen "Müşahedemin güzelliğinde daima kalacak ömrüne." ifadesi ile benzeşmektedir. Şu farkla ki Baklî bu müşahedeyi yaratılış öncesi veya sonrasına hasretmiş değildir. Fakat daha önemlisi Hz. Peygamber'in hayatı, diğer hayatların hayat sebebi ve müşahede vesilesidir. Bu durum metinde de işaret edildiği gibi vahdetten kaynaklanmaktadır. Baklî'nin atıf yaptığı Nûrî de aynı minvalde görüşlere sahiptirler.
4. Ca'fer es-Sâdık'a göre bu yeminin sebebi, Hz. Peygamber'in ömrünü diğer insanlara rehberliğe adanmasından dolayıdır. Zira Hz. Peygamber'in rehberliğine uymayanlar, Allah'ı unutarak (gaflet) yakınlık nimetinden mahrum kalmışlardır. Burada özellikle gaflet kelimesi dikkat çekicidir zira zıddı zikir olup tezkîr ise Gâşiye sûresinin 21.

⁵⁶ İmâm Gazzâlî muamele-müşahade irtibatı ve Cüneyd-i Bağdâdî mücâhede-müşahade irtibatına dair yaptığı açıklamalarla tahalluk ve tahakkuk arasında karşılıklı biteviye sürüp giden bir sebep-sonuç ilişkisi olduğunu ima etmektedirler. Adı geçen müelliflerin konuyla ilgili mütalaaları için bk. Gazzâlî, *İhyâu 'Ulûmî'd-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroglu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975), 2/7; Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdâdî Hayatı Eserleri ve Mektupları* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 230; Bursevî de "İnsanlar nebevi edeple edeplendikleri zaman hakikat-i Muhammediyyeye ulaşırlar" sözü ile hem tahalluk tahakkuk ilişkisine hem de Hz. Peygamber'in ahlaki şahsiyeti ile manevi şahsiyeti arasındaki irtibata işaret etmektedir. İsmail Hakkı Bursevî, *Ferâhu'r-Rûh* (Bursa: Uludağ Yayınları, 2009), 1/84; akt. Döner, *Sûfilere Göre Hz. Peygamber*, 95.

⁵⁷ "Çünkü Muhammed'in nefesi Rabbine taat içinde, kalbi Rabbine muhabbet içinde, dili Rabbini zikirde, gönlü Rabbinin ru'yetinde, yüzü Rabbine secdede, eli Rabbinin atıyyesinde idi. Onun daveti Rabbine idi ve başından ayağına kadar bununla meşgul idi. Onda Rabbinden başka bir şeyin payı yoktu. Bundan dolayı Allah Teâla onun ruhuna ve hayatına yemin ederek le 'amruke ya Muhammed dedi." Seyyid Yahya Şîrvânî, *Şifau'l-esrar*, haz. Mehmet Rıhtım (İstanbul: Sufi Kitap, 2020), 308.

⁵⁸ Tüsterî'nin görüşleri için bk. Döner, *Sûfilere Göre Hz. Peygamber*, 36-37.

âyetinde “Artık sen hatırlat. Şüphe yok ki, sen ancak bir hatırlatıcısın.” ifadesiyle belirtildiği üzere Hz. Peygamber’in ümmetine karşı görevlerindendir.

Le ‘amruke ifadesi sûfî müfessirlerin eserlerinde çok az yer alsa da sûfî şairlerin eserlerinde sıklıkla zikredilmekte; sûfî şairler tarafından yazılmış na’t-ı şeriflerde zikredilen övgü unsurlarının başında gelmektedir. Bu bağlamda ilk zikredilecek örnek Hoca Ahmed Yesevî’nin (öl. 562/1166) *le ‘amruke* ifadesini Hz. Peygamber’in başında bir taç gibi betimlediği beyittir.⁵⁹ Benzer şekilde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin (öl. 672/1273) *Yücelik tuğran ömrüne andolsundur*⁶⁰ şeklinde kaydettiği dize bu bağlamda mütalaa edilmelidir. Bilindiği üzere tuğra, padişahları simgeleyen özel işaretlerdir. Dolayısıyla Mevlânâ, Hz. Peygamber’in *le ‘amruke* tuğrası ile Cenâb-ı Hakk’a işaret eden yüceliğini anlatmaktadır. Bu yaratılana edilen yemini yaratana şeklinde yorumlayan tefsirlerle örtüşen bir yaklaşım olarak kaydedilmelidir. Zira Mesnevî şâirhlerinden Ahmed Avni Konuk’a göre de Hz. Peygamber’in ömrüne yemine edilmekle Hakk’ın hayat ve bekasına işaret edilmiştir. Çünkü yemin ancak Hakk’ın Zât’ı ve hayatına yakışabilir. Hakk’a halife olmakla ise Hz. Peygamber, ilahi isim ve sıfatlar vesilesiyle Cenâb-ı Hakk’ın Zât’ına mazhar olduğu için ömrüne yemin edilmiştir.⁶¹

Hacı Bayrâm-ı Velî’nin müridlerinden Şeyhî’ye (öl. 832/1429’dan sonra) göre ise Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber’in ömrüne Kur’ân’da yemin ettiği için ve O’nu öven başka ifadeler kullandığı için şairler, Hz. Peygamber’i methetme işine cesaret edememektedirler:

Ey fahr-i halk kimde ola zehre medhine

*Çün Hak dedi le ‘amruke levlâke ve’d-duhâ*⁶²

Sûfî şairlerden Şemseddîn-i Sivasî’ye (öl. 1006/1597) göre Hz. Peygamber’in ömrüne yemin edilmesi onun şerefini ifade ettiği gibi Hz. Peygamber’in ümmeti için de bir şeref kaynağıdır. Bu ümmet Hak katındaki kıymetini bilmek isterse *le ‘amruke* âyetini okumalı ve anlamalıdır:

Nezd-i Hak’da kadrini bilmek dilersen ümmetâ

*Gel le ‘amruk âyetin oku ne hoş tahrîr eder*⁶³

Sûfî müelliflerden İsmail Hakkı Bursevî’nin (öl. 1137/1725) Kur’ân’daki yeminleri menfaat ve fazileti merkeze alarak ikiye ayırması özgün bir yaklaşımdır. Allah incir ve zeytin gibi şeylere insanların menfaatine olduğu için yemin ederken Hz. Peygamber’in ömrüne faziletinden dolayı yemin etmektedir.⁶⁴ Kanaatimizce burada Hz. Peygamber’in menfaatten de uzak olmadığıdır. Zira Hz. Peygamber’in vazifelerinden olan tezkîr⁶⁵ ve bu vazifeyi müzekkir olarak ifa eden Hz. Peygamber’in varlığı faziletli olduğu gibi müminler için menfaat kaynağıdır da.

Şiirlerinin üçte birini na’t-ı şeriflere ayıran, bundan dolayı da na’t-gû olarak anılan sûfî şair Yahyâ Nazîm (öl. 1139/1727) ise elli bir beytinde bu âyeti iktibas etmektedir. Bu

⁵⁹ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 196.

⁶⁰ Celâleddîn-i Rûmî Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb’a*, çev. Hicabi Kırlangıç (İstanbul: Kurtuba, 2011), 87; Mesnevî’de de ilgili yemin *Cenâb-ı Hak seni le ‘amruk ile taçlandırdı* dizesi ile konu edilmiştir. bk. Celâleddîn-i Rûmî Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerîf*, çev. Süleyman Nahîfî (İstanbul: Timaş, 2014), 530.

⁶¹ Celâleddîn-i Rûmî Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, çev. Ahmed Avni Konuk (İstanbul: Kitabevi, 2006), 9/50-51.

⁶² Mustafa İsen - Cemal Kurnaz (ed.), *Şeyhî Divanı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), 38-41.

⁶³ Nakledilen beyit ve na’t-ı şerifin tamamı için bk. Fatih Ramazan Süer, *Şemseddîn-i Sivasî Dîvânı* (İstanbul: H Yayınları, 2017), 170-179.

⁶⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân* (Beyrut: Dârul-Fikr, ts.), 4/479.

⁶⁵ “Ama öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir.” ez-Zâriyât 51/55.

beyitlerde Nazîm, genellikle müfessir ve sûfilerle aynı görüşü paylaşmakta olup bir tanesi diğerlerinden ayrılmaktadır:

*Hak mazhar-ı tecellî-i zât eylemiş seni
Ey âyet-i le 'amruk ü levlâke mâ-sadak*

Şair, *le 'amruke* ifadesini iktibas ettiği diğer beyitlerden farklı olarak mezkûr beyitte Hz. Peygamber'in tecelli-i zât olması ile ömrüne yemin edilmesini bir arada zikretmektedir. Sûfilere göre bu tecelli, aynı zamanda ilk tecelli olup Hakk'ın bilinmesinin ve diğer varlıkların sebebidir. Bundan dolayı olsa gerek ki Nazîm, *Penâh-ı âlem ü âdem şeh-i le 'amruk-tâc* dizesinde ömrüne yemin edilmekle Hz. Peygamber'in alem ve ademin penahı olduğunu ifade etmektedir. Hatta öyle ki Nazîm'e göre Hz. Peygamber'in ömrüne yemin edilmesi, yaratılıştan önce gerçekleşmiştir. Dolayısıyla şaire göre yemine muhatap olan, Hz. Peygamber'in tarihi şahsiyeti ve şehadet alemindeki varlığı değil hakikati ve gayb alemindeki nurudur:

*Vücûda gelmeden ketm-i 'ademden 'âlem ü eflâk
Sen olmuşdun le 'amruk hil'atiyle mazhar-ı levlâk⁶⁶*

18. yüzyıl Mevlevî şairlerinden Şeyh Gâlip (öl. 1213/1799) ise bu âyetle istişhad ederek Hz. Peygamber'in Allah katındaki değerine, ayrıca hem insanlar hem de peygamberler arasındaki öncülüğüne işaret etmektedir. Buna göre Hz. Peygamber'in üstünlük vasıflarının kaynağı ömrüne yemin edilerek ilahi nusretle desteklenmesi ve insanlığın hidayeti için peygamber olarak gönderilmesidir:

*Sultân-ı rusûl şâh-ı mümeccedsin efendim
Bî-çârelerle devlet-i sermedsin efendim
Divân-ı ilâhîde ser-âmedsin efendim
Menşûr-i "le 'amruk"le müeyyedsin efendim
Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammedsin efendim
Hak'dan bize sultân-ı müeyyedsin efendim⁶⁷*

Sonuç

Araştırmamıza konu olan Hicr Sûresi 72. âyette geçen *le 'amruke* ifadesi, müfessirlerin çoğunluğu tarafından Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'in ömrüne yemin ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Muhtemelen ilgili âyette hitap sahibi Cenâb-ı Hakk olduğu için müfessirlerden de sûfilerden de kelimenin Arap edebiyatındaki dua manasına işaret eden olmamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de gece ve gündüz, tan yeri, kuşluk, sabah ve akşam gibi mikro düzeyde belirli zaman dilimlerine yemin edilmektedir. Bunun yanında makro düzeyde, ezelden ebede uzanan yaratılış serüveni içerisinde yemin edilen hususi bir zaman dilimi daha vardır ki, o da Hz. Peygamber'in (sav) ömrüdür. Allah Teâlâ'nın yalnızca Hz. Muhammed'in hayatına yemin etmiş olması, onun Allah katındaki şeref, değer, makam ve yüceliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu yeminin, 23 yıllık risalet dönemi ile sınırlandırılmamış olması, Hz. Peygamber'in değerini sadece risaletiyle sınırlamaya çalışan ve onun dindeki otoritesini tartışmaya açan modern akımlara karşı Kur'ân merkezli bir reddiye mahiyetindedir. Müfessirlerin yorumlarına göre Allah Teâlâ, *le 'amruke* ifadesi ile Hz. Peygamber'in dini hayatına, amellerine, ümmet üzerindeki hakkına, içinde bulunduğu

⁶⁶ Mezkûr beyitler için bk. Mustafa Sefa Çakır, *Yahyâ Nazîm Divanı* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020) 607, 833, 986.

⁶⁷ Naci Okçu, *Şeyh Gâlip Divânı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ts.), 139.

zamana, ruhuna ve nihayet ömrünü yaratana yemin etmiştir. İşari tefsir müelliflerine ve sûfi şairlere göre ise *le 'amruke*; kabz ve bast hallerine, seçkin kullara, insân-ı kâmile, hakikat-i Muhammediyye'ye, Zât tecellisine, Hz. Peygamber'in ruhuna ve bu ruha varis olan âriflerin hayatına, ayrıca Hz. Peygamber'in ömrünü ümmete rehberliğe adamasına işaret etmektedir. Sûfiler arasında özellikle Rûzbihân Baklî, bu yeminle ilgili yorumlarında konuyu metafizik bir zemine taşımış ve hakikat-i Muhammediyye düşüncesine dayanak teşkil edebilecek ipuçları sunmuştur. Müfessirler ile sûfiler; Hz. Peygamber'in şerefi ve fazileti, ruhani şahsiyetine yapılan vurgu, ahlaki meziyetleri ve örnekliği, kâmil insan oluşu ve ümmetine rehberliği konularında hemfikirdirler. Ayrıca onun sıfatlarına varis olan kimselerin ömrüne de yemin edilebileceği, hem müfessirler hem sûfiler tarafından dile getirilmiştir. Yaratılmışlara edilen yeminin, aslında yaratıcıya yapılan bir yemin olarak yorumlanması da dikkat çeken bir başka noktadır. Hakikat-i Muhammediyye fikrini anlatmak için *le 'amruke* âyetiyle istişhad eden bir sûfi bilinmemekle birlikte Baklî'nin konuya dair açıklamaları, söz konusu fikri çağrıştırır mahiyettedir. Baklî'nin yorumlarından alınan ilhamla bu makalede *le 'amruke* yemini hakikat-i Muhammediyye düşüncesine delil teşkil edebilecek vahiy kaynaklı bir argüman olarak teklif edilmektedir. Her ne kadar birçok sûfi ilgili yemine dikkat kesilmiş değilse de özellikle Rûzbihân Baklî'den nakledilen yorumlar ve sûfi şairlerin ilgili yemini ele aldıkları bağlamlar, *le 'amruke* yemininin bu düşüncüyü izah etmek için kullanılabileceğini göstermektedir.

Kaynakça | References

- Alkış, Abdurrahim. “Aynü'l-kudât-ı Hemedânî'nin Düşüncesinde Hakikat-i Muhammediyye”. *Şarkiyat* 7/1 (Nisan 2015), 139-161.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî*. thk. Ali Abdalbârî Atiyye. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Ateş, Süleyman. *Cüneyd-i Bağdâdî Hayatı Eserleri ve Mektupları*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Benî 'Atâ, Mâlik Muhammed Cemâl. *Eymânü'l-Arab fî ş-Şi'ri'l-Câhilî*. Ürdün: Mutah University, Doktora Tezi, 2005.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, 1418.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. 8 Cilt. Şam: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Ferâhu'r-Rûh*. 8 Cilt. Bursa: Uludağ Yayınları, 2009.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *et-Tibyân fî aksâmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Hâmid Fakî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Çakır, Mustafa Sefa. *Yahyâ Nazîm Divanı*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Çalışkan, Mehmet. *Kur'ân Dilinde Yemin Üslûbu*. ed. Ayşe Uzun. Ankara: Oku Okut Yayınları, 2021.
- Demirci, Mehmet. “Hakikat-i Muhammediyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Nisan 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hakikat-i-muhammediyye>
- Demirci, Muhsin. “Esbâb-ı Nüzûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/esbab-i-nuzul>
- Döner, Nuran. *Sûfilere Göre Hz. Peygamber*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Ebû Hayyân, Endülüsi. *el-Bahru'l-Muhît*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Ekinci, Kutbettin. “Kur'an'da Allah'ın Zatı Dışında Kullanılan Yeminleri Sözü'nün Maksadı Açısından Anlamak” 57/1 (Nisan 2016). https://doi.org/10.1501/ilhfak_0000001446
- Gazzâlî. *İhyâ 'Ulûmî'd-Dîn*. çev. Ahmed Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.
- Geylânî, Abdülkâdir. *Âdab Kitabı*. çev. Osman Güman. İstanbul: Ehil Yayıncılık, 2017.
- Hâlid-i Bağdâdî. *Câliyetü'l-Ekdâr ve ş-Seyfû'l-Bettâr*. çev. Bilal Aksoy. İstanbul: Semerkand Yayınları, 6. Basım, 2020.
- Hâzin, Alî b. Muhammed. *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Hemedânî, Aynulkudât. *Temhîdât Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar*. ed. Halil Baltacı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım, 2017.
- İrâkî, Fahreddin-i. *Lemaât Aşk Metafiziği*. çev. Ercan Alkan. İstanbul: hayykitap, 2012.
- İbn Acîbe. *el-Bahru'l-Medîd fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*. thk. Ömer Ahmed er-Râvî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Âdil. *el-Lübâb fî 'ulûmî'l-Kitâb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Arabî, Muhyiddin. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. 18 Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn. *el-Muğnî*. 15 Cilt. Riyad: Dâru Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1997.
- İbn Müflih, Burhânüddîn. *el-Mübdî' fî şherhi'l-Muknî'*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1422.

- İmam Rabbânî. *Mektûbât-ı Rabbânî*. çev. Orhan Ençakar. 2 Cilt. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2015.
- İsen, Mustafa - Cemal Kurnaz (ed.). *Şeyhî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Kırca, Celal. “Aksâmü'l-Kur'ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Ekim 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aksamul-kuran>
- Konevî, Sadreddin. *Fusûsu'l-Hikem'in Sırları*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kapı, 2014.
- Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Berdûnî - İbrahim Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1973.
- Kuşeyrî, Abdulkerim. *Uyûnu'l-Ecvibe Fî Funûni'l-Esile Tasavvuf Nedir*. çev. Yüksel Göztepe. İstanbul: İnsan Yayınları, 2023.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm. *Tefsîru'l-Kuşeyrî el-müsemma Letâifü'l-işârât*. thk. Abdullatîf Hasan Abdurrahman. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2007.
- Lings, Martin. *Tasavvuf Nedir*. çev. Semih Ceyhan. İstanbul: Nefes Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Mâtürîdî. *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî. *Tefsîrü'l-Kur'ân (en-Nüket ve'l-uyûn)*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mevlânâ, Celâleddîn-i Rûmî. *Mecâlis-i Seb'a*. çev. Hicabi Kırlangıç. İstanbul: Kurtuba, 2. Basım, 2011.
- Mevlânâ, Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Şerîf*. çev. Süleyman Nahîfî. İstanbul: Timaş, 2014.
- Mevlânâ, Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. çev. Ahmed Avni Konuk. 13 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2. Basım, 2006.
- Nahcuvânî, Ni'metullah b. Mahmûd. *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye el-mûdihatü li'l-kelimi'l-Kur'âniyye ve'l-hikemi'l-furkâniyye*. 2 Cilt. Mısır: Dâru Rukâbî li'n-neşr, 1999.
- Nesefî, Necmeddîn. *et-Teysîr fî't-tefsîr*. 10 Cilt. İstanbul: Dâru'l-lübâb li'd-dirâsât ve tahkîki't-türâs, 2019.
- Nîsâbü'rî, Nizâmüddîn. *Garâibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-Furkân*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412.
- Okçu, Naci. *Şeyh Gâlip Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ts.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Rûzbihân el-Baklî. *'Arâisü'l-beyân fî hakâiki'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Ferîd Mezîdî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. çev. Sadreddin Gümüş - Nedim Yılmaz. 7 Cilt. İstanbul: Ensar, 5. Basım, 2014.
- Sancaklı, Saffet. *Hadis İnkarcılığı Hadis Karşıtlarının İddiaları ve Cevaplar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- Süer, Fatih Ramazan. *Şemseddîn-i Sivâsî Divanı*. İstanbul: H Yayınları, 2017.
- Süyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Mısır: Hey'etü'l-Mısriyye, 1974.
- Şevkânî. *Fethu'l-Kadîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimü't-Tayyib, 1414.
- Şîrvânî, Seyyid Yahya. *Şifâi'l-esrar*. haz. Mehmet Rıhtım. İstanbul: Sufi Kitap, 5. Basım, 2020.
- Uraler, Aynur. “Mevlid Geleneği: Ömrüne Yemin Olsun ki!” *Hadis Tetkikleri Dergisi* 18/1 (Haziran 2020), 27-67.
- Vâhidî. *el-Basîf fî tefsîri'l-Kur'ân*. 25 Cilt. Cidde: İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî, 1430.
- Yesevî, Hoca Ahmed. *Dîvân-i Hikmet*. Ankara: TDV Yayınları, 8. Basım, 2018.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım. *Hurûfî'l-me'ânî*. thk. Ali Tevfik el-Hamd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- Zemahşerî. *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'r-Reyyân, 3. Basım, 1987.